

Research Paper

Examining the archetype of Jung's shadow in Nezami 's Haft Peykar

Fatemeh DoostGarin¹, Maryam Mohammadi^{2*}, Mehrangiz Ohdi Esfahani³

1. PhD student in Persian literature, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Persian Literature, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (Corresponding author).
3. Assistant Professor, Department of Persian Literature, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

<https://doi.org/10.22034/scart.2024.140288.1429>

Received: September 10, 2023

Accepted: February 20, 2024

Available online: March 15, 2024

Keywords: Jung, shadow, credulity, greed, lust and desire

Abstract

Criticism based on psychological analysis is a relatively new science that can be used to study the epistemology and ontology of the works and thoughts of Persian language poets. In this research, the researcher aims to analyze the military figure using the psychological analytical approach of the shadow. This research is descriptive-analytical research. The case study of the research is the story of seven military figures, which is analyzed according to Jung's shadow theory. The shadow has appeared in the military figure with traits such as credulity, greed, lust and desire for extramarital relations with women, pride and arrogance. Nizami explains the way to get rid of these bad qualities (shadow) in thinking and conversation and honesty (the second story), piety and humility (the story of Beshr and Malikha), acquiring knowledge and knowledge (the story of Lady Hesari), purity and good intentions and repentance (The story of Mahan and Divan), cleanness (the story of good and evil) and the acceptance of error and repentance (the seventh story) are introduced. All the heroes of the seven stories were honest people, trustworthy and pure in appearance. But in the vicissitudes of life, their feet slipped and they were caught in calamities. Nizami in this system by showing the possibility of mistakes and tremors for all people, even people with positive human characteristics, shows that in the end, due to the good nature they have, these people have overcome their shadow and overcome their mistakes. and the calamity in which they were caught, they will save you.

DoostGarin, F., Mohammadi, M., & Ohdi Esfahani, M. (2024). Examining the archetype of Jung's shadow in Nezami 's Haft Peykar. *Sociology of Culture and Art*, 5 (5), 156-170.

Corresponding author: Maryam Mohammadi

Address: Assistant Professor, Department of Persian Literature, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Iran.

Tell: 09122056744

Email: maryam.mohammadi51@gmail.com

Extended Abstract

1- Introduction

Today, by using achievements of psychology and ability to analyze psyche and personality of people with help of psychological science, it is possible to look at works of writers, artists and poets with a clearer view and approach, so applying these findings, we can realize thoughts of great thinkers, philosophers and writers. Criticism based on psychological analysis is a new science that can be used to study epistemology and ontology of the works and thoughts of Persian language poets. It can be said that psychological criticism is one of the newest areas of literary criticism. This criticism, based on new psychology, first appeared in Western literature and gradually in East. This field of science, with emergence of p Psychiatrist such as Jung, Freud and Lacan caused close connection between literature and psychology, their analytical ideas entered the realm of literature, the result was criticism of the works of many poets, writers and knowledge of their thoughts, which created a strong bridge of communication between literature, psychology and literary criticism.

Literary criticism and description are one of the ways of human communication with precious literary and artistic works. The manner, level of accuracy of criticisms and explanations, as long as they are not familiar with spirit and intellectual and personal content of writers, poets, artists, criticism and explanations are considered lifeless and artificial. psychological study of work is "the study of process of literary creation, the principles and signs of psychology in literary work, the study of effect of literature on readers of a literary work" (Volk and Warren, 2015: 82). Criticism and analysis based on achievements of psychological science is one of the ways to study and analyze literary and artistic works. The approach of psychology to literary masterpieces is different from perspective of literature. Values and indices that literary approach adheres to have no scientific value from point of view of psychology, and on contrary, works that may not be very high in literary degree can be of interest to psychologists. Innovation of research is examining elements and components that show archetype of Jung's shadow in story of Nezami 's Haft Peykar.

In research, researcher aims to analyze Haft Peykar by using psychological analytical approach of shadow.

- How has the character's shadow appeared in Nezami 's Haft Peykar?

- What is way of facing Nezami with shadow of character in Haft Peykar?

Carl Gustav Jung believes that every person has another common unconscious, which he calls collective or transpersonal unconscious. Archetypes form contents of this part of soul and mind. The

shadow archetype is the negative, animalistic, repulsive and undesirable part of a person. It is something that all humans want to hide from others. In other words, archetypes are mentality, ancient forms and ancient human experiences. Because legacy from past is in each person's psyche, it forms contents of collective unconscious, which is Jung's most important findings. One of archetypes is shadow, which has significant effect on individuality and evolution of psyche. The shadow is dark part of existence and negative characteristics that we deny their existence in ourselves, only by recognizing and accepting it, we have taken first step on way to individuality. It can be said that shadow is dark and animalistic of human psyche, which includes all desires and immoral actions that are forbidden from doing. In other words, some personality traits include weaknesses and other aspects of personality that a person cannot admit to have, the less we are aware of its existence, the darker and more persistent shadow will be.

Haft Peykar is considered one of Nezami's masterpieces. This epic poem is blend of epic and lyrical aspects, consisting of seven domes and stories of seven princesses from seven climes, with romantic and imaginative spirit, as well as a historical section that depicts events related to life of Bahram V, the Sassanid ruler, from birth to death, which is a mixture of epic and lyrical elements.

2- Methods

This research is a descriptive-analytical study. The population of research consists of books, articles, doctoral and master's theses related to research topic. The required data were collected through National Library website for relevant books, Ganj website for accessing required theses, and Noormags website for using domestic articles, as well as several foreign websites for using foreign articles. After collecting and describing the relevant data, the researcher proceeded to analyze findings by describing and explaining these data with reference to Carl Jung's theories on ancient archetype of the shadow.

3- Findings

The findings of research indicate that in Haft Peykar by Nezami, shadow archetype is manifested with characteristics such as gullibility, greed and avarice, lust and inclination towards extramarital relationships with women, arrogance and self-importance, and pride. Nezami presents the path to salvation from these negative traits (the shadow) through thought and conversation and honesty (the second story), abstinence and humility (the story of Humankind and Nature), acquiring knowledge and wisdom (the story of the Lady of the Fortress),

Examining the archetype of Jung's shadow in Nezami 's Haft Peyka

purity and repentance (the story of Ma'han and Divan), offering good advice (the story of Good and Evil), and accepting mistakes and repentance (the seventh story).

4- Discussion & Conclusion

In Haft Peykar, individuals such as the wise old man, the Chinese maiden who is a symbol of beauty and perfection, the shepherd's daughter and her father are depicted as trustworthy guides and companions for overcoming the schemes of the demons, sorcerers, and temptations. These individuals, by providing knowledge and insight (the wise old man) or through sincere and honest counseling and conversation (the Chinese maiden), assist the hero of the story in overcoming the shadow and reaching salvation, redemption, and union with the beloved. All heroes in seven stories were righteous and appeared trustworthy and virtuous. However, they stumbled and fell into calamity and

misfortune at some point in their lives. Nezami, in this work, demonstrates the possibility of error and vulnerability for all individuals, even those with positive human qualities, ultimately showing that these individuals, due to their inherent goodness, overcome their shadows and find salvation from their mistakes and the calamities they encountered.

5- Funding

This article did not have funding support.

6- Authors' Contributions

All stages of this research have been done jointly by the authors.

7- Conflict of Interests

According to the authors, this article has no conflict of interest.

بررسی کهن‌الگوی سایه یونگ در هفت‌پیکر نظامی

فاطمه دوست قرین^۱، مریم محمدی^{۲*}، مهر انگیز اوحدی اصفهانی^۳

۱. دانشجوی دکتری ادبیات فارسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. مریم محمدی، استادیار گروه ادبیات فارسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسؤل).

۳. مهر انگیز اوحدی اصفهانی، استادیار گروه ادبیات فارسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

<https://doi.org/10.22034/scart.2024.140288.1429>

چکیده

نقادی مبتنی بر تحلیل‌های روانشناسی، علم به‌نسبت جدیدی است که می‌توان با آن به معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی آثار و افکار شعرای زبان فارسی پرداخت. در این پژوهش محقق در صدد است هفت‌پیکر نظامی را با استفاده از رویکرد تحلیلی روانشناسانه سایه مورد واکاوی قرار دهد. این پژوهش، یک پژوهش توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری پژوهش، داستان هفت پیکر نظامی است که با توجه به نظریه سایه یونگ مورد تحلیل قرار می‌گیرد. سایه در هفت‌پیکر نظامی با خصلت‌هایی مانند زودباوری، حرص و طمع، شهوت و میل به رابطه خارج از ازدواج با زنان، غرور و خودبزرگ بینی و تکبر، نمود پیدا کرده است. نظامی راه خلاص از این صفات بد (سایه) را در تفکر و گفتگو و صداقت (داستان دوم)، پرهیزگاری و فروتنی (داستان بشر و ملیخا)، کسب علم و دانش (داستان بانوی حصار)، پاک‌نیت و توبه (داستان ماهان و دیوان)، پاک‌نهادی (داستان خیر و شر) و پذیرش خطا و توبه (داستان هفتم)، معرفی می‌کند. تمام قهرمانان هفت داستان، افرادی درست‌کردار و در ظاهر امین و پاک‌نهاد بودند؛ اما در بزنگاه‌های زندگی پای آن‌ها لغزید و گرفتار بلا و مصیبت شدند. نظامی در این منظومه با نشان دادن امکان خطا و لرزش برای همه افراد، حتی افراد با ویژگی‌های انسانی مثبت، نشان می‌دهد که در نهایت این افراد به دلیل همان ذات نیکویی که دارند، بر سایه خود فایز آمده و از خطایی که کرده‌اند و بلایی که در آن گرفتار شدند، نجات پیدا می‌کنند.

تاریخ دریافت: ۱۹ شهریور ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۱ اسفند ۱۴۰۲

انتشار آنلاین: ۱۹ اسفند ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی: یونگ، سایه، زودباوری، حرص و طمع، شهوت.

استناد: قرین دوست، فاطمه؛ محمدی، مریم و اوحدی اصفهانی، مهر انگیز (۱۴۰۲). بررسی کهن‌الگوی سایه یونگ در هفت پیکر نظامی. جامعه‌شناسی

فرهنگ و هنر، ۵ (۵)، ۱۵۶-۱۷۰.

* نویسنده مسؤل: مریم محمدی

نشانی: استادیار گروه ادبیات فارسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران.

تلفن: ۰۹۱۲۲۰۵۶۷۴۴

پست الکترونیکی: maryam.mohammadi51@gmail.com

۱- مقدمه و بیان مسئله

امروزه با استفاده از دستاوردهای روانشناسی و توانایی واکاوی و تحلیل روان و شخصیت افراد با کمک علم روان، می‌توان با نگاه و رویکرد شفاف‌تری به آثار نویسندگان و هنرمندان و شاعران پرداخت تا بتوان با بکاربردن این یافته‌ها به چرایی و چگونگی افکار اندیشمندان و فلاسفه و نویسندگان بزرگ پی برد. «از میان کهن‌الگوهای یونگ، نقاب و سایه با توجه به دارا بودن مفاهیم خاص خود، بسیار درخور اهمیت هستند و سایه عموماً به غرایز حیوانی و افکار پلیدی اطلاق می‌شود که در درون آدمی پنهان است و انسان سعی در مخفی کردن آن دارد و نقاب هم به شخصیت بیرونی فرد اطلاق می‌شود که با آن در جامعه حضور پیدا می‌کند» (محمد سقلی، ۱۳۹۹: ۱). بررسی آثار و دیوان اشعار شعرای بزرگ فارسی، با استفاده از سایه و کهن‌الگوهای یونگ، می‌تواند درک روشنی از شرایط زمانه و شخصیت فردی و اجتماعی آن شعرا ارائه نماید. «با توجه به این‌که منشأ آموخته‌های گذشتگان در ضمیر ناخودآگاه بشر پنهان است که با کمک کهن‌الگوها در آثار ادبی، نمود پیدا می‌کند و وجه اشتراک بسیاری از انسان‌ها علی‌الخصوص شاعران به شمار می‌رود» (همان).

نقادی مبتنی بر تحلیل‌های روانشناسی، علم به‌نسبت جدیدی است که می‌توان با آن به معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی آثار و افکار شعرای زبان فارسی پرداخت. می‌توان گفت، نقد روان‌شناسی یکی از تازه‌ترین قلمروهای نقد ادبی به‌شمار می‌آید، این نوع نقد، بر مبنای روانشناسی جدید، برای اولین بار در ادبیات غربی به وجود آمد و بتدریج وارد مشرق زمین شد، این رشته از علم نقادی، با ظهور روان‌پزشکانی مانند یونگ، فروید و لاکان، موجب پیدایش ارتباط تنگاتنگی میان ادبیات و روانشناسی گردید و نظریات تحلیلی آن‌ها به قلمرو ادبیات وارد شد و نتیجه آن نقد آثار بسیاری از شعرا و نویسندگان و آگاهی از افکارشان گردید که این اتفاق موجب ایجاد پل ارتباطی محکمی بین ادبیات و روان‌شناسی و نقد ادبی شد.

نقد و شرح ادبی، یکی از مسیرهای ارتباطی انسان با آثار گران‌سنگ ادبی و هنری است. چگونگی و میزان دقت این نقد و شرح‌ها مادامی‌که با روحیات و درون‌مایه فکری و شخصیتی نویسندگان، شاعران و هنرمندان، سنخیت و آشنایی نداشته باشد، نقد و شرحی بی‌جان و مصنوعی تلقی می‌گردد. «یقین است و حتی بدیهی که روان‌شناسی، به‌عنوان دانش واقعیات و فرایندهای روانی، می‌تواند و باید در تحقیقات ادبی مورد استفاده قرارگیرد و آن را یاری دهد. گرچه میان اثر هنری و آفریننده‌اش، روابط بس تنگاتنگی هست و رشته‌هایی ناگسستنی آنان را که بدان وسیله درهم تداخل و باهم حشر و نشر دارند، به یکدیگر می‌پیوندد، مع‌هذا حقیقت این است که یکی نمی‌تواند مبین دیگری باشد. به یقین می‌توان از یکی، استنتاجاتی معتبر در باب دیگری کرد. اما این استنتاجات هرگز منطقاً الزام‌آور نیستند. در بهترین حالات، آن استنتاجات استقرایی، احتمالات و نظرات اجمالی سودمندی بیش نیستند» (ستاری، ۱۳۹۴: ۲۷ و ۲۸).

مطالعه روان‌شناختی یک اثر، «مطالعه فرایند آفرینش ادبی، اصول و نشانه‌های روان‌شناسی موجود در اثر ادبی و بررسی تأثیر ادبیات بر خوانندگان یک اثر ادبی است» (ولک و وارن، ۱۳۹۵: ۸۲). نقد و تحلیل بر اساس دستاوردهای علم روان‌شناسی، یکی از راه‌های مطالعه و بررسی و تحلیل آثار ادبی و هنری است. رویکرد روان‌شناسی به شاهکارهای ادبی متفاوت از دیدگاه ادبیات است. ارزش‌ها و شاخص‌هایی که رویکرد ادبی به آن‌ها پایبند است، از نظر روان‌شناسی ارزش علمی ندارند، و برعکس آثاری که در درجه ادبی‌شان ممکن است چندان بالا نباشد، می‌تواند مورد توجه روان‌شناسان واقع شود. «چه شاعر بداند و یا نداند که اثرش در درون وی آفریده می‌شود، جوانه می‌زند، نضج می‌گیرد و به کمال می‌رسد و بر می‌دهد، و چه چنین بیندارد که خواسته و دانسته به ابداعی شخصی، شکل می‌بخشد، در هر حال واقعیت مسلم این است که اثر هنری به معنای تحت‌اللفظی کلمه در آفریننده‌اش می‌روید؛ رابطه میان شاعر و اثر، همان نسبت فرزند با مادر است. اگر ذوق و قریحه خلاق در شخصیتی غالب باشد، ناخودآگاه به عنوان سازنده و پردازنده زندگی، و برترین مصدر و مرجع سرنوشت، بر اراده خودآگاه فزون می‌آید، و جریان زیرزمینی تند و تیز خروشان توفندهای، خودآگاه را با خود می‌برد و در این حالت، خودآگاه بسان شاهد عاجز و درمانده ماجرای است. اثری که می‌روید و می‌بالد، همان سرنوشت شاعر است، یعنی گویاست و روان‌شناسی اوست» (همان: ۵۸). در این پژوهش محقق در صدد است هفت پیکر نظامی را با استفاده از رویکرد تحلیلی روانشناسانه سایه مورد واکاوی قرار دهد.

پرسش‌های پژوهش

- سایه شخصیت در هفت پیکر نظامی چگونه نمود پیدا کرده است؟

- نحوه مواجهه نظامی با سایه شخصیت در منظومه هفت پیکر به چه صورت است؟

۲- پیشینه پژوهش

۲-۱: پیشینه تجربی

هژبر لاکه و همکاران (۱۴۰۲)، در پژوهشی با عنوان «سایه سنگین کهن‌الگوی سایه بر سر شعر پست‌مدرن نشان دادند که سایه سنگین کهن‌الگوی سایه به صورت ناخودآگاه چنان بر ذهن و روح این شاعران گسترده شده که وجوه مثبت دیگر کهن‌الگوها را کمرنگ کرده است و در نتیجه باعث بازتاب ترس‌ها، ناکامی‌ها، سرخوردگی‌ها و نمودهای بیرونی چون قتل، خیانت، تجاوز، اعتراض و... در آثار اینگونه شاعران شده است و توانسته شعر را به سمت فضاسازی‌های تاریک، پرتنش، دارای تصاویر شوکه‌کننده و سرشار از احساسات پوچ‌گرایانه، همراه با مرگ‌اندیشی‌ای ممتد سوق دهد». جمشیدی (۱۴۰۱) در رساله دکتری خود با عنوان «بررسی و تحلیل مبانی نظری و نقد عملی کهن‌الگوهای غنائی در ادب فارسی»، می‌نویسد: «نقد کهن‌الگویی یکی از رویکردهایی است که پژوهش‌های فراوانی بر مبنای آن در ادبیات فارسی صورت گرفته است، اما از طرفی آن گونه که بایسته است، تبیین نشده و بسیاری از تحقیقاتی که بر مبنای آن صورت گرفته، روشمند نیست و از طرف دیگر نقد کهن‌الگویی همواره تحت شعاع نقد اسطوره‌ای قرار گرفته و چندان به‌عنوان رویکردی مستقل مدنظر قرار نگرفته است». شهریاری (۱۴۰۱)، در رساله دکتری خود با عنوان «تحلیل و بررسی کهن‌الگوهای یونگ و کمپبل در آثار طرسوسی (ابومسلم نامه و قران حبشی)»، معتقد است «در بررسی سه سطح روان، هشیار، ناهشیار فردی و ناهشیار جمعی، برجسته‌ترین مفهوم از دیدگاه یونگ، ناهشیار جمعی است چراکه کهن‌الگوها یا تصورات باستانی از آن نشأت می‌گیرد. بر مبنای نتایج این تحلیل، کهن‌الگوهای نقاب، سایه، آنیما، آنیموس، مادر، پیر و قهرمان، قابلیت انطباق کامل با شخصیت‌های ابومسلم نامه و قران حبشی را داراست».

اسماعیلی خضرآبادی (۱۴۰۰)، در پژوهش خود با عنوان «تحلیل روان‌شناختی رمان البحت عن ولید مسعود با تکیه بر مهم‌ترین کهن‌الگوهای یونگ سایه آنیما نقاب پیر خردمند نوزایی»، معتقد است، «یکی از اصطلاحات معروف در روانشناسی یونگ مفهوم کهن‌الگوها است. کهن‌الگوها همان تجربیات باستانی موجود در ناخودآگاه جمعی انسان‌ها هستند که به‌وسیله الگوهای تکرار شونده، جلوه‌گر می‌شوند. قهرمان، سایه، آنیما، نقاب، نوزایی و... نمونه‌ای از این کهن‌الگوها در زندگی آدمی می‌باشند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، نویسنده با تسلط بر میراث تمدنی غرب و ادبیات اروپا و دین مسیح توانسته از طریق کاربست کهن‌الگوهای یونگ، مسئله فلسطین و مبارزات میهنی انسان فلسطینی را به‌گونه‌ای متفاوت و هنری جلوه‌گر سازد». مصطفی (۱۳۹۹)، در پژوهش خود با عنوان «بررسی و تحلیل ادبی - روان‌شناختی کهن‌الگوها در اشعار مهرداد اوستا و فریدون توللی»، می‌نویسد: «در شعر هر دو شاعر، هم کهن‌الگوها و نمادهای طبیعی متعددی وجود دارد و هم کهن‌الگوها و اساطیر تاریخی برجسته‌ای دیده می‌شود. او در این پژوهش با به تصویر کشیدن مصداق‌های کهن‌الگویی در شعر این دو شاعر به بررسی و تحلیل آن پرداخته و سبک به‌کارگیری کهن‌الگوها را هم به لحاظ ادبی و هم به لحاظ روان‌شناسی در شعر مهرداد اوستا و فریدون توللی مقایسه نموده است».

عرب خزانلی (۱۳۹۹)، در مطالعه خود با عنوان «بررسی تلمیح کهن‌الگوهای آنیما، آنیموس، قهرمان در آثار چهار شاعر معاصر (سیاوش کسرایی، منوچهر آتشی، سیمین بهبهانی و هوشنگ ابتهاج)»، بر آن بوده است تا به کمک «دیدگاه روانکاوانه کارل گوستاو یونگ، آثار شعری چهار تن از شاعران معاصر مورد بررسی و نقد قرار گیرد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد، کهن‌الگوی قهرمان در آثار سیاوش کسرایی، ویژگی مراحل سه‌گانه قهرمان، مطابق با نظر کمبل را داراست. همچنین ظهور کهن‌الگوی قهرمان در سروده‌های سه شاعر (هوشنگ ابتهاج، منوچهر آتشی و سیاوش کسرایی) از طریق تلمیحات اساطیری و مذهبی بوده، درحالی‌که نمود کهن‌الگوی قهرمان در آثار سیمین بهبهانی، تنها از طریق تلمیحات مذهبی بوده است. بدون شک شرایط و وضعیت سیاسی - اجتماعی نیز بر زندگانی و نیمه پنهان این چهار شاعر و شیوه کاربرد کهن‌الگوها در آثارشان بی‌تأثیر نبوده است، هرچند به فراخور تفاوت‌های فردی، نگرش‌ها، باورها و اهداف، به کاربرد کهن‌الگوها در آثار خود پرداخته‌اند، لیکن وجوه اشتراک آن‌ها نیز غیرقابل‌انکار است».

مرادی ده‌گلی (۱۳۹۹)، در پایان‌نامه خود با عنوان «نمود کهن‌الگوها در قصه‌های ایرانی انجوی شیرازی»، درصدد «تلفیق دو حوزه نقد ادبی و روانشناسی، خوانشی نو از آثار ادبی و اندیشه‌های کارل گوستاو یونگ که در مورد ناخودآگاه است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، کهن‌الگوی قهرمان با کارکرد ظلم‌ستیزی، خویش‌شناسی و رسیدن به فرایند فردیت در قصه‌ها نمایان می‌شود. آنیمای مثبت، معشوق وفادار است و کارکردی چون پیر خرد دارد. آنیمای منفی، معشوق جفاکار یا زن اغواگر است و

کارکردی چون سایه دارد که موجب فرافکنی می‌شود. آنیموس مثبت می‌تواند به «خود» مرتبط گردد و آنیموس منفی به شکل دزد و جانی، افکار و وسوسه‌های پنهانی شرورانه نمود می‌یابد. شخصیت واقعی هرکسی در پشت نقابی است که خواه اختیار این قیافه و چهره با موافقت خودش است و خواه در اختیار جامعه. هرگاه شخصیتی بخواهد هدفش را عملی سازد از نقاب استفاده می‌کند. تحلیل ما از نمود مثبت و منفی کهن‌الگوها این است که نمود مثبت کهن‌الگوها باعث تجربه معنوی شخص و رسیدن او به کمال می‌شوند و نمود منفی کهن‌الگوها باعث فرافکنی و اختلال در فرایند رشد و کمال می‌شوند. ترکمانی باراندوزی (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان «بررسی و تطبیق کهن‌الگوی سایه با داستان «بشر پرهیزکار» از هفت پیکر نظامی»، به این نتیجه می‌رسد که، بشر در هفت پیکر در ابتدا در تلاش است در پشت نقاب پرهیزگاری زندگی کند که آشنایی و دیدار با زنی زیبا تلنگری به او می‌زند که در نهایت با ازدواج با آن زن به خود فردیت یافته خود دست می‌یابد. موسوی و خسروی (۱۳۸۷)، در پژوهشی با عنوان، «کشمکش سایه و خودآگاه در داستان خیر و شر نظامی» نشان می‌دهد که اگرچه، ظواهر داستان‌های نظامی محکوم به تقدیر و بخت است، اما اراده قوی و پشتکاری انسان می‌تواند بر جنبه‌های وجود غلبه کرده و انسان را به قله‌های خودآگاهی برساند.

کوچیکی^۱ و همکاران (۲۰۲۲)، در مطالعه خود با عنوان، «ساخت کهن‌الگوی پدر/دختری در گزیده اشعار سیلویا پلات، آن سکستون و فروغ فرخزاد: رویکرد یونگی»، می‌نویسند: «سعی دارد تا به بررسی و ترسیم کدام منطق در روان بپردازد. روش‌هایی که اصول و آموزه‌ها و محرک‌ها و تنش‌های روانی بر خلق آثار ادبی به‌ویژه شعر از طریق اشعار و زندگی‌نامه شاعر تأثیر می‌گذارند و تلاش می‌کند تا پیوندهایی را بین تنش‌های موجود در اشعار و سازندگان آن ترسیم کند. در روان نیز به‌عنوان انتقادی به کار می‌رود برای تجزیه و تحلیل رابطه پدر و دختر در اشعار شاعران منتخب، شعرهایی که مورد بحث قرار خواهند گرفت عبارت‌اند از: سیلویا پلات، یکی از آن سکستون برای دخترم، و فروغ فرخزاد، من با باغ همدردی می‌کنم. این مقاله به بررسی توصیف پدران و احساسات دوسوگرایانه شاعران نسبت به پدرانشان می‌پردازد و استدلال می‌شود که این شاعران با آفرینش‌های خود، واقعیت) خاطره (گذشته آسیب‌زا، تصاویر پدرانشان و به‌ویژه خودشان را بازسازی می‌کنند».

الله خان^۲ (۲۰۲۱)، در مطالعه‌ای با عنوان، «کهن‌الگوها و تخیل خلاق در "قصیده روان": تحلیل یونگی»، می‌نویسد: «قصیده‌ی روان، جان کیتس غرق در اسطوره‌شناسی و نمادگرایی رؤیا است که ما را تشویق می‌کند تا آن را از منظر روان‌شناسی عمق/نقد کهن‌الگوی درک کنیم. در این پژوهش، قصیده‌های جان کیتس از دیدگاه‌های تاریخ گرا، فمینیستی و بیوگرافی مورد بررسی قرار گرفته است. هدف این مقاله تکمیل این دیدگاه‌ها با تشریح تصویرهای رؤیایی اسطوره‌ای شعر است که به‌صورت نمادین به فرآیند یکپارچگی روانی و خلاقیت شاعرانه اشاره دارد. این مقاله همچنین شعر را به‌عنوان نمونه‌ای از نیاز به یک ارتباط مداوم مکمل بین جنبه‌های خودآگاه و ناخودآگاه ذهن برای حفظ یک روان کل‌نگر می‌بیند. نظریه کهن‌الگویی برای چارچوب‌بندی ساختار فیگوراتیو شعر به‌عنوان گونه‌ای نمادین اسطوره‌ای از فرآیند خلاقیت شاعرانه استفاده می‌شود. این مقاله از سه ساختار نظری، یعنی سیزیژی یا تکمیل اضداد استفاده می‌کند. تخیل فعال؛ و تشخیص، به‌عنوان چارچوبی برای تحلیل شعر از منظر کهن‌الگویی. استفاده از دیدگاه روان‌شناختی عمیق برای درک شعر، لذت زیبایی‌شناختی حاصل از خواندن شعر را افزایش می‌دهد و با روشن کردن مفاهیم روان‌شناختی شعر، «اثر شفاف‌بخش» شعر را افزایش می‌دهد». کیورث گاریسا^۳ (۲۰۲۱)، مطالعه‌ای انجام داده است با عنوان، «عناصر کلاسیک طبیعت در کتاب کابوس‌های گالوی کینل»، هدف این مطالعه تحلیل کتاب کابوس کینل با رویکرد کهن‌الگویی و اساطیری است. رویکردهای متفاوتی برای خواندن شعر بلند کینل وجود دارد. محقق با تمرکز مرکزی که عبارت‌اند از: عناصر کلاسیک (آب، آتش، هوا و خاک)، به‌عنوان عناصر اساسی برای تفکیک تقابل دودویی مرگ و زندگی در تلاش قهرمان، بررسی رویکرد کهن‌الگویی یونگی است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، کهن‌الگوهایی که بین بشر مشترک است. در نتیجه، گذشته اولیه، که در میان همه مشترک بود، در بنیان روان، افراد را ترغیب می‌کند تا نه‌تنها مطابق آنچه بشریت عمل کنند، عمل کنند بلکه ویژگی یک‌زمان و مکان خاص را در نظر می‌گیرد». نوآوری این پژوهش در بررسی عناصر و مؤلفه‌هایی است که نشان از کهن‌الگوی سایه یونگ در داستان هفت پیکر نظامی است.

¹ Kouchaki

² Ullah Khan

³ Quirós-García

۲-۲: ملاحظات نظری

کهن‌الگو^۴: «واژه آرکی‌تایپ یا کهن‌الگو برگرفته‌شده از کلمه یونانی متشکل از دو جزء به معنای مهر و نشان و یا الگوهاست» (اسنودن، ۱۳۹۳: ۱۲۱). «این الگوها و تصاویر کهن همواره پس از زادن هر فرد در ناخودآگاهی او قرار دارند؛ به عبارت دیگر، ناخودآگاهی جمعی مانند انباری است که این صور اساطیری در آن انباشته شده‌اند و مانند مرده ریگی از گذشتگان به آیندگان می‌رسد. آرکی‌تایپ طرح کلی رفتار بشری است» (شمیسا، ۱۴۰۱: ۲۸۸). «با زبان نماد با ما سخن می‌گویند. فرد صرفاً زمانی از این تصاویر ازلی آگاه می‌شود که تجربیات خاصی در زندگی‌اش مجدداً آن تجربیات اولیه را زنده کند. به اعتقاد یونگ کهن‌الگوها ماهیتی جهان‌شمول دارند و موجودیتشان از شکل‌گیری مغز و ذهن انسان در طول تاریخ ناشی شده است» (بیلسکر، ۱۴۰۱: ۶۰).

کهن‌الگوی سایه^۵: کارل گوستاو یونگ، معتقد است، هر فردی در کنار ضمیر ناخودآگاه خود، ضمیر مشترک دیگری، که آن را ناخودآگاه جمعی یا فرا فردی، می‌نامد، دارد. «محتویات این بخش از روح و ذهن را کهن‌الگوها تشکیل می‌دهند. یکی از این کهن‌الگوها که نزدیک‌ترین چهره به ناخودآگاه شخصی و خودآگاهی ست، «سایه» نام دارد. کهن‌الگوی سایه، قسمت منفی و حیوانی، غریزی، زشت، نفرت‌انگیز و ناپسند آدمی ست. چیزی است که همه انسان‌ها مایل‌اند آن را از دیگران مخفی کنند» (اسمعلی پور و محمدی، ۱۳۹۳: ۵). به عبارت دیگر، کهن‌الگوها همان ذهنیت و اشکال باستانی و تجارب کهن انسان است. «که چون میراثی از گذشتگان در روان هر شخص قرار دارد، محتویات ناخودآگاهی جمعی را تشکیل می‌دهد از مهم‌ترین یافته‌های یونگ می‌باشد. یکی از این کهن‌الگوها، سایه است که در تفرد و تکامل روان، تأثیر به‌سزایی دارد. سایه، بخش تاریک وجودمان و ویژگی‌های منفی است که وجود آن‌ها را در خود انکار می‌کنیم و تنها با شناخت و پذیرش آن اولین گام در راه تفرد را برداشته‌ایم» (هاشمی نژاد و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۷۰).

می‌توان گفت سایه آن قسمت تاریک و بعد حیوانی و شرورانه روان انسان است که شامل همه امیال و کارهای غیراخلاقی که از آن منع شده‌ایم؛ است. به عبارت دیگر، «برخی از ویژگی‌های شخصیتی که شامل نقاط ضعف و سایر جنبه‌های شخصیت است که فرد نمی‌تواند به داشتن آن‌ها اعتراف کند هرچه ما کمتر از وجود آن آگاه باشیم، سایه تیره‌تر و پابرجاتر خواهد شد» (اسنودن، ۱۳۹۳: ۱۲۱). «یونگ، سایه را مشکل اخلاقی می‌نامد که همه شخصیت خود را به چالش می‌طلبد. سایه هر کس معمولاً جنسیت همان شخص را دارد اما از جهتی واجد خصلت خبیثانه‌تری است. برای آگاهی از سایه خویش باید به جنبه‌های خبیثانه شخصیت‌مان چنان بپردازیم یا با آن رویارو شویم که گویی آن جنبه‌ها حاضر و واقعی هستند» (بیلسکر، ۱۴۰۱: ۶۵).

یونگ: در سال ۱۸۷۵ میلادی، کارل گوستاو یونگ، در روستای در شمال کشور سوئیس زاده شد. «پدرش کشیشی بود که آشکارا ایمانش را از دست داده و اغلب تندمزاج بود. مادرش از اختلال‌های هیجانی رنج می‌برد و رفتاری غیرقابل‌پیش‌بینی داشت. یونگ در سال‌های اولیه زندگی یاد گرفت که به پدر و مادرش اعتماد یا اطمینان نکند، و این را به دنیای خارج نیز گسترش داد. او متوجه به دنیای درون شد؛ دنیای رؤیاها، پنداره‌ها و خیال‌ها، یعنی دنیای ناهشیار. رؤیاها و ناهشیاری - نه دنیای منطقی و هشیاری - راهنمای دوران کودکی‌اش شد و همچنان در دوران بزرگسالی نیز همراه وی بود» (شولتز، ۱۳۹۳: ۴۹۰).

«یونگ در ۱۹۰۰ از دانشگاه بیسل، واقع در سوئیس، با درجه پزشکی فارغ‌التحصیل شد. به روان‌پزشکی علاقه‌مند بود، و نخستین انتصاب حرفه‌ای‌اش در یک بیمارستان روانی زوریخ بود، که او گون بلولر، روان‌پزشکی که به سبب پژوهش‌هایش درباره اسکیزوفرنی معروف بود ریاست آن را بر عهده داشت. یونگ در ۱۹۰۵ به سمت مدرس روان‌پزشکی در دانشگاه زوریخ منصوب شد، اما پس از چند سال کناره‌گیری کرد و تلاش‌هایش را در تحقیق، نوشتن و طبابت خصوصی مصروف داشت» (همان: ۴۹۱). «یونگ در ۱۹۳۲ به استادی دانشگاه پلی‌تکنیک دولتی زوریخ منصوب شد و این سمت را تا ۱۹۴۲ که بر اثر بیماری ناگزیر به کناره‌گیری شد بر عهده داشت. در ۱۹۴۴ یک کرسی روان‌شناسی پزشکی در دانشگاه بیسل سوئیس برای او ایجاد شد، اما این بار نیز به سبب بیماری نتوانست بیش از یک سال در این سمت باقی بماند. کهن‌الگوها؛ از نظر یونگ، گرایش‌های ارثی موجود در ناهشیاری جمعی که کهن‌الگو نامیده می‌شوند تعیین‌کننده فطری تجربه روانی هستند که به فرد آمادگی می‌دهند تا رفتاری

⁴ archetype

⁵ shadow

همانند آنچه اجداد وی در موقعیت‌های مشابه از خود ظاهر می‌ساختند بروز دهد. از میان کهن‌الگوهایی که یونگ توصیف کرد ظاهراً چهار کهن‌الگو بیشتر از بقیه رخ داده‌اند: نقاب، آنیما و آنیموس، سایه و خود» (کریمی، ۱۳۹۹: ۸۶).

در معرفی شاعر بنام ایران، نظامی، باید گفت «جمال‌الدین ابومحمد الیاس بن یوسف بن زکی بن مؤید (۵۳۵ هـ ق)، متخلص به نظامی و نامور حکیم نظامی، شاعر و داستان‌سرای ایرانی پارسی‌گوی در سده ششم هجری، به‌عنوان صاحب سبک و پیشوای داستان‌سرایی در ادبیات پارسی شناخته شده است» (اورستایی، ۲۰۰۶ و سیحی، ۲۰۰۱). «آرامگاه نظامی گنجوی، در حاشیه غربی شهر گنجه قرار دارد. نظامی در زمره گویندگان توانای شعر پارسی است، که نه‌تنها دارای روش و سبکی جداگانه است، بلکه تأثیر شیوه او بر شعر پارسی نیز در شاعران پس از او آشکارا پیداست. نظامی از دانش‌های رایج روزگار خویش (علوم ادبی، نجوم، فلسفه، علوم اسلامی، فقه، کلام و زبان عرب) آگاهی گسترده‌ای داشته و این ویژگی از شعر او به‌روشنی دانسته می‌شود. روز ۲۱ اسفند در تقویم رسمی ایران روز بزرگداشت نظامی گنجوی است»^۸.

«نظامی همه عمر خود را در گنجه در زهد و عزلت به سر برد و تنها در سال ۵۸۱ سفری کوتاه به دعوت سلطان قزل ارسلان (درگذشته ۵۸۷) به سی فرسنگی گنجه رفت و از آن پادشاه عزت و حرمت دید. نظامی هرچند شاعری مدح‌پیشه نبوده، با تعدادی از فرمانروایان معاصر مربوط بوده است، از جمله: فخرالدین بهرام شاه پادشاه ارزنگان از دست‌نشانندگان قزل ارسلان سلطان سلجوقی روم که کتاب مخزن‌الاسرار را به نام او کرده است، اتابک شمس‌الدین محمد جهان‌پهلوان که منظومه خسرو و شیرین به او تقدیم شده است، طغرل بن ارسلان سلجوقی و قزل ارسلان بن ایلدگز که در همین منظومه از ایشان نام برده است، ابوالمظفر اخستان بن منوچهر شروانشاه که لیلی و مجنون را به نام او کرده است. اثر معروف و شاهکار بی‌مانند نظامی، خمسه یا پنج گنج است که در قلمرو داستان‌های غنائی امتیاز بسیار دارد و او را باید پیشوای این‌گونه شعر در ادب فارسی دانست. شاعر بر روی هم‌رفته سی سال از زندگانی خود را بر سر نظم و تدوین آن‌ها گذاشته است» (صفا، ۱۴۰۰: ۷۹۹). منظومه هفت‌پیکر «نظامی چهارمین منظومه از خمسه او و به همراه «خسرو و شیرین» از شاهکارهای او به‌حساب می‌آید. این منظومه آمیزه‌ای از جنبه حماسی و غنائی است؛ بدین معنی که بخش هفت‌گنبد و داستان‌های هفت شاهزاده از هفت‌اقلیم دارای روح غنائی و تخیل رمانتیک و بخش تاریخی گونه آن که رویدادهای مربوط به بهرام پنجم ساسانی از بدو تولد تا مرگ رازگونه او است، آمیزه‌ای از جنبه حماسی و عناصر غنائی است. در هر دو قسمت این منظومه انعکاس شخصیت بهرام از دیدگاه نظامی، جنبه‌ها و نمادهای عرفانی داستان‌ها، مبانی و آموزه‌های فکری مؤثر در داستان، مختصات زبانی و هنرنمایی‌های نظامی در به کار بردن صور خیال و همچنین برخی اطلاعات و باورهای عمومی، قابل معرفی و بررسی هستند» (مشتاق مهر و زینال زاده، ۱۳۹۴: ۵۴۹).

۳- روش پژوهش

این پژوهش، یک پژوهش توصیفی-تحلیلی است. نمونه مورد بررسی کل داستان‌های کتاب هفت‌پیکر است. بعد از جمع‌آوری و توصیف داده‌های مورد نظر، در مرحله بعد محقق با توصیف و تبیین این داده‌ها با آرای گوستاو یونگ در مورد کهن‌الگوی سایه، به تحلیل یافته‌های خود پرداخته است.

۴- تحلیل یافته‌ها

داستان اول: شهر سیاهپوشان

در این داستان، حاکم هندی، که مردی با خصایص انسانی بی‌شماری مانند دادگری و عدالت و مهربانی است؛ در پی یافتن علت سیه‌پوشی مردمان شهر مدهوشان، سفری به چین آغاز می‌کند. او بعد از پشت‌سر گذاشتن مرارت‌های فراوان، میزبان خود (مرد قصاب) را راضی به افشای این راز سیه‌پوشی مردمان شهر می‌کند و با همراهی مرد قصاب وارد خرابه‌ای می‌شود و سفر جادویی خود را با سید حصیری آغاز می‌کند. بعد از سی روز دوباره به همان خرابه بازگشته و از آن بهشت برین و زنان حوری‌وش

⁶ Orsatti

⁷ Şeyhi

^۸ «شاعر عاشق! / روز بزرگداشت نظامی گنجوی». خبرگزاری هنر ایران. <https://www.honaronline.ir>

بررسی کهن‌الگوی سایه یونگ در هفت پیکر نظامی

داخل آن بهشت محروم می‌شود. سایه در این داستان، زیاده‌خواهی انسان و طمع سیری‌ناپذیرش برای تصاحب هر آنچه که مطلوبش واقع می‌شود و ناشکیبایی‌اش برای رسیدن به مقصود و اصرار بیش از حد برای رسیدن و طلب کردن هر آنچه که می‌خواهد، است. این سایه در کنار خصایص انسانی و مثبت دیگر حاکم هند، نمود دارد و وقتی مجالی برای جولان یافت، باعث هبوط حاکم از بهشت به خرابه و به تعبیر نظامی سپاه‌روز شدن و سپه‌پوشی‌اش گردید.

گفت یک لحظه دیده را در بند	تا گشایم در خزینه قند
چون گشادم بر آنچه داری رای	در برم گیر و دیده را بگشای
من به شیرینی بهانه او	دیده بر بستم از خزانه او
چون یکی لحظه مهلتش دادم	گفت بگشای دیده بگشادم
کردم آهنگ بر امید شکار	تا درآرم عروس را به کنار
چونکه سوی عروس خود دیدم	خویشتن را در آن سبد دیدم
هیچکس گرد من نه از زن و مرد	مونسیم آه گرم و بادی سرد
مانده چون سایه‌ای ز تابش نور	ترکتازی ز ترکتازی دور
من درین وسوسه که زیر ستون	جنبشی زان سبد گشاد سکون
آمد آن یار و زان رواق بلند	سبدم را رسن گشاد ز بند
لخت چون از بهانه سیر آمد	سبدم زان ستون به زیر آمد
آنکه از من کناره کرد و گریخت	در کنارم گرفت و عذر انگیخت
گفت اگر گفتمی ترا صد سال	باورت نامدی حقیقت حال
رفتی و دیدی آنچه بود نهفت	این چنین قصه با که شاید گفت
من درین جوش گرم جوشیدم	وز تظلم سپاه پوشیدم
گفتمش کای چو من ستم‌دیده	رای تو پیش من پسندیده
من ستم‌دیده را به خاموشی	ناگزیر است ازین سپه‌پوشی
رو پرند سپاه نزد من آر	رفت و آورد پیش من شب تار
در سر افکندم آن پرند سپاه	هم در آن شب بسیج کردم راه
سوی شهر خود آدمم دلتنگ	بر خود افکنده از سپاهی رنگ
من که شاه سپاه پوشانم	چون سپه ابر از آن خروشانم
کز چنان پخته آرزوی به کام	دور گشتم به آرزوی خام
چون خداوند من ز راز نهفت	این حکایت به پیش من برگفت
من که بودم درم خریده او	برگزیدم همان گزیده او
با سکندر ز بهر آب حیات	رفتم اندر سپاهی ظلمات
در سپاهی شکوه دارد ماه	چتر سلطان از آن کنند سپاه
هیچ رنگی به از سپاهی نیست	داس ماهی چو پشت ماهی نیست
از جوانی بود سپه موئی	وز سپاهی بود جوان روئی
به سپاهی بصر جهان بیند	چرگنی بر سپاه ننشیند
گر نه سیفور شب سپاه شدی	کی سزاوار مهد ماه شدی
هفت رنگست زیر هفت اورنگ	نیست بالاتر از سپاهی رنگ
چون که بانوی هند با بهرام	باز پرداخت این فسانه تمام
شه بر آن گفته آفرین‌ها گفت	در کنارش گرفت و شاد بخت

(هفت پیکر، ۱۴۰۱: ابیات ۴۹۰ تا ۵۲۲)

سایه در حکایت شهر سپاهپوشان طمع و زیاده‌خواهی و آز و شهوت‌پرستی انسان است که در نهایت موجبات سقوط او از وادی آرامش و آسایش را فراهم می‌کند و او را در ویرانه حسرت و پشیمانی رها می‌کند. روح نهفته در ابیات انتهایی این حکایت که راز سپاهپوشی مردمان شهر را آشکار می‌کند، مذمت سایه طمع و شهوت است.

دوم: داستان کنیزک زرد رو

سایه در این داستان در قالب خصلت زودباوری در حاکم عراق نمود پیدا کرده است. حاکمی که در ابتدا سخن ساحران مبنی بر رساندن آسیب و گزند از جانب همسران آینده خود را باور می‌کند و سال‌ها در تنهایی و اندوه بی‌همسری سپری می‌کند و سپس سال‌ها فریب‌کاری‌ها و نیرنگ‌های پیرزن دربار را بی‌چون و چرا می‌پذیرد و هرگز از کنیزکانی که بعد از یک هفته دل از مهر حاکم برکنده و سودای مال و جلال و مقام می‌کنند، علت را نمی‌پرسد. این سایه زودباوری و بلاهت در آخرین نیرنگ پیرزن به کمک مشورت و هم‌صحبتی با کنیزک زردروی چینی از بین رفته و به مدد گفتگوی رودرو گرگ کور زندگی حاکم عراق گشوده می‌شود. این زودباوری و اعتقاد به سحر جادو، به‌عنوان سایه هم در افکار حاکم عراق وجود دارد هم در افکار و باور کنیزک چینی. بعد از گفتگوی صمیمانه و صادقانه، نه‌تنها این سایه از بین می‌رود بلکه ترس و اضطراب ناشی از باور به سخن ساحران (رسیدن گزند از همسر بعد از ازدواج)، هم از بین می‌رود و کنیزک و حاکم سال‌های سال در کنار هم زندگی می‌کنند.

شاه از آنجا که بود دربندش	چون که دید اعتماد سوگندش
حال از آن ماه مهربان ننهفت	گفتنی و نگفتنی همه گفت
کارزوی تو بر فروخت مرا	آتشی درفکند و سوخت مرا
سخت شد دردم از شکیبائی	وز تنم دور شد توانائی
تا همان پیرزن دوا بشناخت	پیرزن وارم از دوا بناوخت
به دروغم مزوری فرمود	داشت ناخورده آن مزور سود
آتش انگیختن به گرمی تو	سختی بد برای نرمی تو
نشود آب جز به آتش گرم	جز به آتش نگرده آهن نرم
گر نه ز آنجا که با تو رای منست	درد تو بهترین دوی منست
آتش از تو بود در دل من	پیرزن در میانه دودافکن
چون شدی شمع‌وار با من راست	دود دودافکن از میان برخاست
کافتاب من از حمل شد شاد	کی ز بردالعجوزم آید یاد
چند ازین داستان طبع نواز	گفت و آن نازنین شنید به ناز
چون چنان دید ترک توسن خوی	راه دادش به سرو سوسن بوی
بلبلی بر سریر غنچه نشست	غنچه بشکفت و گشت بلبل مست
طوطی دید پر شکر خوانی	بی‌مگس کرد شکر افشانی
ماهیی را در آبگیر افکند	رطبی در میان شیر افکند
بود شیرین و چربیی عجیش	کرد شیرین حوالت رطیش
شه چو آن نقش را پرند گشاد	قفل زرین ز درج قند گشاد
دید گنجینه‌ای به زر درخورد	کردش از زیب‌های زرین زرد
زردیست آنکه شادمانی ازوست	ذوق حلوی زعفرانی ازوست
آن چه بینی که زعفران زردست	خنده بین زانکه زعفران خوردست
نور شمع از نقاب زردی تافت	گاو موسی بها به زردی یافت
زر که زردست مایه طربست	طین اصرع عزیز ازین سببست
شه چو این داستان شنید تمام	در کنارش گرفت و خفت به کام

(همان: ابیات ۲۰۶ تا ۲۳۰)

دو سایه مثبت و منفی موجود در دل ابیات فوق اشاره به خصلت مکر و نیرنگ به عنوان خصلت سایه منفی و ویژگی گفتگومداری و حل مسئله با تکنیک سخن گفتن و ابراز دلیل ناراحتی و اجازه توضیح دادن به مخاطب، به عنوان سایه مثبت، وجود دارد.

داستان سوم: بشر و ملیخا

در این داستان، بشر (مرد نیک‌خو و شریف)، به راهی که می‌گذشته زنی می‌بیند و با وزش باد و کنار رفتن حجاب زن، دل از کف داده و عاشق جمال و زیبایی زن می‌شود. بعد از تحقیق متوجه می‌شود آن زن شوهر دارد. این عشق چنان بر بشر مستولی

می‌شود که برای فراموشی آن و آلوده نشدن دامنش به گناه، به زیارت کعبه می‌رود و در راه با ملیخای مغرور و بددل آشنا می‌شود. سایه در این حکایت در هر دو شخصیت بشر و ملیخا جلوه دارد.

«اما از دیدگاهی دیگر، شخصیت زن داستان، معشوقی تعالی‌بخش یا همان آنیمای درون بشر است. آنیما در جنبه مثبت خود به صورت معشوق، پری زیبارو یا فرشته‌ای آسمانی نمود می‌یابد و یا خردمندی که به راهنمایی قهرمان می‌پردازد. از جنبه‌های مثبت عنصر مادینه می‌توان به این اشاره کرد که مرد را یاری می‌دهد تا همسر مناسب خود را بیابد. همچنین در زمانی که ذهن منطقی مرد از تشخیص کنش‌های پنهان ناخودآگاه عاجز می‌شود به یاری او می‌آید تا آن‌ها را آشکار کند. حیاتی‌ترین نقش آنیما این است که به ذهن اجازه می‌دهد تا خود را با ارزش‌های واقعی درونی همساز کرده و راه به ژرف‌ترین بخش‌های وجود برد. عنصر مادینه، نقش میانجی را میان «من» و دنیای درونی فرد یعنی «خود» بر عهده دارد» (یونگ، ۱۳۹۵: ۲۷۸).

«زنی که بشر برای یک لحظه با کنار رفتن حجاب چهره، مشاهده کرد در واقع «جهش و تلاکوی روح او بود». زن داستان روز دوشنبه، نمودی از «تجسم تمامی گرایش‌های روانی زنانه در روح مرد است؛ همانند احساسات، خلق و خویهای مبهم، مکاشفه‌های پیامبرگونه، حساسیت‌های غیرمنطقی، قابلیت عشق شخصی، احساسات نسبت به سرانجام روابط با ناخودآگاه که اهمیتش از آن‌های دیگر کمتر نیست» (همان: ۲۷۰).

بشر گفت ای نهفته گوی جهان	هرکسی را عقیده‌ایست نهان
من و تو ز آنچه در نهان داریم	به همه کس ظن آنچنان داریم
بد میندیش گفتمت پیشی	عاقبت بد کند بداندیشی
چون بران آب سفره بگشادند	نان بخوردند و آب در دادند
آبی‌الحق به تشنگان در خورد	روشن و خوشگوار و صافی و سرد
بانگ بر بشر زد ملیخا تیز	که از آنسو ترک‌نشین برخیز
تا در این آب خوشگوار شوم	شویم اندام و بی‌غبار شوم
از عرفهای شور تن فرسای	چرک بر من نشسته سر تا پای
چرک تن را ز تن فرو شویم	پاک و پاکیزه سوی ره پویم
وانگه این خم به سنگ پاره کنم	صید را از گزند چاره کنم
بشر گفت ای سلیم دل برخیز	در چنین خم مباحث رنگ‌آمیز
آب او خورده با دل‌انگیزی	چرک تن را چرا در او ریزی
هرکه آبی خورد که بنوازد	در وی آب دهن نیندازد
سرکه نتوان بر آینه سودن	صافی را به درد آلودن
تا دگر تشنه چون به تاب رسد	ز آب نوشین او به آب رسد
مرد بد رأی گفت او نشنید	گوهر زشت خویش کرد پدید
جامه بر کند و جمله بر هم بست	خویشتن گرد کرد و در خم جست
چون درون شد نه خم که چاهی	بود تا بن چه دراز راهی بود
با اجل زیرکی به کار نشد	جان بسی کند و رستگار نشد
ز آب خوردن تنش به تاب افتاد	عاقبت غرقه شد در آب افتاد
بشر از آنسو نشسته دل زده تاب	از پی آب کرده دیده پرآب
گفت باز این حرام زاده خام	کرد بر من سلام خویش حرام
ترسم این چرگن نمونه خصال	آرد آلودگی به آب زلال
آب را چرک او کند به درنگ	وانگهی در سفال دارد سنگ
این بداندیشی از بدان آید	نه ز پاکان و بخردان آید
هیچکس را چنین رفیق مباد	این چنین سفله جز غریق مباد

(همان: ابیات ۱۱۵ تا ۱۴۰)

«همچنان که آنیما در ادبیات همواره به صورت معشوقی گریزان و بی‌نشان توصیف می‌شود، زنی که بشر حافی مشاهده می‌کند نیز در ابتدای داستان، گریزان و بی‌نشان جلوه می‌کند. «شارل بودلر» در شعر آرزوی نقاشی می‌گوید: من در اشتیاق زنی می‌گذازم

بررسی کهن‌الگوی سایه یونگ در هفت پیکر نظامی

که بسیار به ندرت بر من ظاهر شده و بسیار زود از من رمیده است... این زن، زیباست و برتر از زیبا، حیرت‌انگیز است. در وجود او سیاه فزونی دارد و هر چه از او انگیزته می‌شود ظلمانی و عمیق است» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۱۳۰).

بشر با پذیرش سایه (هوس و عشقی حرام) و تلاش برای رفع آن به نجات و وصال زن دلخواه خود می‌رسد اما ملیخا با سایه غرور و بددلی خود همراه می‌شود و در نهایت در چاه بدذاتی و خودپسندی خود غرق می‌شود.

از جهودی رهند شاهی را	دور کرد از کسوف ماهی را
از پرندش غیار زردی شست	برگ سوسن ز شنبلیدش رست
چون ندید از بهشتیان دورش	جامه سبز دوخت چون حورش
سبزیوشی به از علامت زرد	سبزی آمد به سرو بن در خورد
رنگ سبزی صلاح کشته بود	سبزی آرایش فرشته بود
جان به سبزی گراید از همه چیز	چشم روشن به سبزه گردد نیز
رستنی را به سبزی آهنگست	همه سر سبزی بدین رنگست
قصه چون گفت ماه بزم آرای	شه در آغوش خویش کردش جای
(همان: ابیات ۲۴۷ تا ۲۵۴)	

«قهرمان در سفر خود با سایه‌ها و نیروهایی برخورد می‌کند. بعضی از این نیروها به شدت او را تهدید می‌کنند و بعضی دیگر او را یاری می‌رسانند. او سختی‌هایی را تحمل می‌کند و در عوض پاداش می‌گیرد. یا به وصال با خدایانویی می‌رسد یا به درگاه پدر پذیرفته می‌شود یا به مرحله خدای گونی (تعالی و آگاهی) می‌رسد» (کمپیل: ۱۳۹۲، ۲۵۲). این مراحل کمابیش در سفر قهرمانان مختلف دیده می‌شود و کمپیل معتقد است که «اگر یکی از عناصر کهن‌الگویی از یک داستان، افسانه، آیین و یا اسطوره فرضی حذف شده باشد، حتماً به گونه‌ای تلویحی به آن اشاره شده است» (همان: ۴۷). چنان‌که در سفر بشر نیز این عناصر قابل مشاهده است. دیدار با سایه، یکی از عناصر مهم سفر قهرمان است. سایه شامل بخش‌های تاریک، سازمان نیافته یا سرکوب‌شده فرد است یا به تعبیر یونگ،

بود همسفرهای در آن راهش	نیک خواهی به طبع بدخواهش
نکته‌گیری به کار نکته شگفت	بر حدیثی هزار نکته گرفت
بشر با او چو نیک و بد گفتی	او به هر نکته‌ای برآشفتی
کاین چنین باید آن چنان شاید	کس زبان بر گزاف نگشاید
بشر گوینده را ز خاموشی	داده بد داروی فراموشی
گفت نام تو چیست تا دانم	پس ازینت به نام خود خوانم
پاسخش داد و گفت نام رهی	بشر شد تا تو خود چه نام نهی
گفت بشری تو ننگ	آدمیان من ملیخا امام عالمیان
هرچه در آسمان و در زمیست	و آنچه در عقل و رای آدمیست
همه دانم به عقل خویش تمام	واگهی دارم از حلال و حرام
یک تنم بهتر از دوازده تن	یک فنی بوده در دوازده فن
کوه و دریا و دشت و بیشه و رود	هرچه هستند زیر چرخ کبود
اصل هر یک شناختم به درست	کین وجود از چه یافت و آن ز چه رست
از فلک نیز و آنچه هست در او	آگه‌م نارسیده دست بر او
در هر اطراف کاوفتد خطری	دانم آن‌را به تیزتر نظری
(همان: ۲۰۲)	

«هر چیزی که از تأیید آن در مورد خودش سرباز می‌زند و همیشه از طرف آن تحت فشار است از قبیل صفات تحقیرآمیز شخصی و سایر تمایلات نامتجانس» و نیز دارای کیفیت‌هایی است که با اصول اخلاقی وجدان فرد مغایرند یا اجتماع آن‌ها

را قبول نمی‌کند و همچنین تکانه‌هایی را فرامی‌خواند که از بخش غریزی و حیوانی ماهیت انسان برخاسته‌اند» (پالم: ۱۳۹۵، ۱۷۳-۱۷۲).

«مرد مغرور یا همسر همان زنی که بشر را بی‌قرار و مجبور به سفر کرد، نموداری از سایه است. نمودی از شخصیت پنهان و منفی بشر بود که باید اصلاح می‌شد یا شایستگی رسیدن به خودآگاهی (معشوق) را پیدا کند. یکی از ویژگی‌های منفی بشر این بود که خود را پرهیزکار می‌دانست اما در واقع تا تکامل راه درازی داشت که نپیموده بود. مرد مغرور که هم‌سفر بشر می‌شود، گویی نمونه بارز همین ویژگی منفی بشر است. زیرا خود را کامل می‌پندارد و همین خودبینی او منجر به هلاکش می‌شود» (نیکنای و یوسفی پور کرمانی، ۱۳۹۸: ۹۰).

داستان چهارم: بانوی حصار

در این داستان، سایه در واقع نابلدی و ناآگاهی انسان است و پای در راه پرخطر نهادن بدون دانش و آگاهی از خطرات احتمالی آن راه و اندیشه کردن برای رفع آن خطرات. در این داستان نیز، شاهزاده جوان با قبول ناآگاهی خود، سنجیده و عاقلانه ابتدا به خدمت پیری درمی‌آید و از او در مورد مسیر پیش‌رو کسب علم می‌کند و سپس پا در این راه پرخطر که قبل از او جان بسیاری از مردان عاشق دل‌باخته اما ناآگاه از خطرات راه، گرفته، می‌گذارد.

چون که بخرد نظر بران انداخت	آن دو هم عقد را ز هم نشناخت
جز دوئی در میان آن در خوشاب	هیچ فرقی نبد به رونق و آب
مهره‌ای ازرق از غلامان خواست	کان دویم را سوم نیامد راست
بر سر در نهاد مهره خرد	داد تا آنکه آورید ببرد
مهربانش چو مهره با در دید	مهر بر لب نهاد و خوش خندید
ستد آن مهره و در از سر هوش	مهره در دست بست و در در گوش
با پدر گفت خیز و کار بساز	بس که بر بخت خویش کردم ناز
بخت من بین چگونه یار منست	کاین چنین یاری اختیار منست
همسری یافتم که همسر او	نیست کس در دیار و کشور او
ما که دانا شدیم و دانا دوست	دانش ما به زیر دانش اوست
پدر از لطف آن حکایت خوش	با پری گفت کای فریشته وش
آنچه من دیدم از سؤال و جواب	روی پوشیده بود زیر نقاب
هرچه رفت از حدیثهای نهفت	یک به یک با منت بیاید گفت
نازپرورده هزار نیاز	پرده رمز بر گرفت ز راز
گفت اول که تیز کردم هوش	عقد لؤلؤ گشادم از بن گوش
در نمودار آن دو لؤلؤ ناب	عمر گفتم دو روزه شد دریاب
او که بر دو سه دیگر بفزود	گفت اگر پنج بگذرد هم زود
من که شکر به در درافزودم	وان در و آن شکر به هم سودم
گفتم این عمر شهوت‌آلوده	چون در و چون شکر بهم سوده
به فسون و به کیمیا کردن	که تواند ز هم جدا کردن
او که شیری در آن میان انداخت	تا یکی ماند و دیگری بگداخت
گفت شکر که با در آمیزد	به یکی قطره شیر برخیزد
من که خوردم شکر ز ساغر او	شیر خواری بدم برابر او
وانکه انگشتری فرستادم	به نکاح خودش رضا دادم
او که داد آن گهر نهانی گفت	که چو گوهر مرا نیابی جفت
من که هم عقد گوهرش بستم	وا نمودم که جفت او هستم
او که در جستجوی آن دو گهر	سومی در جهان ندید دگر
(همان: ابیات ۲۵۵ تا ۲۸۱)	

بررسی کهن‌الگوی سایه یونگ در هفت پیکر نظامی

در این داستان، شاهزاده با پذیرش سایه ناآگاهی و نابلدی خود، به مقابله عقلانی با این سایه رفته و خود را از هلاکت در راه عشق نجات داده و سرانجام به وصال یار می‌رسد.

داستان پنجم: ماهان و سرزمین دیوها

در این داستان، ماهان جوانی است که فریب خورده و به خاطر حرص و طمع به دنبال دیوی راهی بیابان می‌شود. در این بیابان بلاهای زیادی سر ماهان از سوی تعدادی از دیوها می‌آید. در نهایت ماهان با تلاش و همت خود، خود را از چاه ظلمتی که با سایه زودباوری و طمع در آن گرفتار کرده بود، نجات می‌دهد اما بار دیگر اسیر طمع و هوش شده، توصیه پیر دانا را فراموش می‌کند.

چونکه ماهان ز روی دلداری	دید در پیر نرم گفتاری
کردش آگه ز سرگذشته خویش	وز بلاها که آمد او را پیش
آن ز محنت به محنت افتادن	هر شبی دل به محنتی دادن
وان سرانجام ناامید شدن	گه سیاه و گهی سپید شدن
تا بدان چاه و آن خجسته چراغ	که ز تاریکیش رساند به باغ
قصه خود یکان یکان برگفت	کرد پیدا بر او حدیث نهفت
پیرمرد از شگفتی کارش	خیره شد چون شنید گفتارش
گفت بر ما فریضه گشت سپاس	کایمنی یافتی ز رنج و هراس
زان فرومایه گوهران رستی	به چنین گنج خانه پیوستی
چونکه ماهان ز رفق و یاری او	دید بر خود سپاس‌داری او
(همان: ابیات ۲۱۲ تا ۲۲۱)	

نظامی در این داستان نیز، مانند داستان دوم، مخاطب را به نهی از سایه زودباوری می‌خواند و مانند داستان سوم، در نهایت حسن‌نیت و طینت ساده و پاک ماهان او را از شر سایه زودباوری رها می‌سازد.

گفت من خضرم ای خدای پرست	آمدم تا ترا بگیرم دست
نیت نیک تست کامد پیش	می‌رساند ترا به خانه خویش
دست خود را به من ده از سر پای	دیده برهم ببند و باز گشای
چونکه ماهان سلام خضر شنید	تشنه بود آب زندگانی دید
دست خود را سبک به دستش داد	دیده در بست و در زمان بگشاد
دید خود را دران سلامتگاه	کاولش دیو برده بود ز راه
باغ را درگشاد و کرد شتاب	سوی مصر آمد از دیار خراب
دید یاران خویش را خاموش	هریک از سوگواری ازرق پوش
هرچه ز آغاز دید تا فرجام	گفت با دوستان خویش تمام
با وی آن دوستان که خو کردند	دید کازرق ز بهر او کردند
با همه در موافقت کوشید	ازرقی راست کرد و در پوشید
رنگ ازرق برو قرار گرفت	چون فلک رنگ روزگار گرفت
ازرق آنست کاسمان بلند	خوشر از رنگ او نیافت پرند
هر که هم‌رنگ آسمان گردد	آفتابش به قرص خوان گردد
گل ازرق که آن حساب کند	قرصه از قرص آفتاب کند
هر سوئی کافتاب سر دارد	گل ازرق در او نظر دارد
لاجرم هر گلی که ازرق هست	خواندش هندو آفتاب پرست
قصه چون گفت ماه زیبا چهر	در کنارش گرفت شاه به مهر
(همان: ابیات ۴۳۰ تا ۴۴۷)	

سایه منفی نهفته در داستان ماهان و سرزمین دیوها، زودباوری و سایه مثبت آن مجهز شدن به دانش و استفاده از تجارب پیران فرزانه است.

داستان ششم: داستان خیر و شر

در داستان ششم، سایه شر به صورت کاملاً شفاف و صریح در قالب فردی که افکار شریانه در سر دارد و موجبات رنج و عذاب دیگران می‌شود، به تصویر کشیده شده است. در مقابل خیر که انسان پاک‌نهادی است، ابتدا به دام شر می‌افتد اما نجات یافته و به واسطه ذات خیرخواهانه و قدرشناسی، به مقام پادشاهی می‌رسد و شر به سزای اعمالش می‌رسد.

دولت آنجا که راهبر گردد	خار خرما و خار زر گردد
چون سعادت بدو سپرد سریر	آهنش نقره شد پلاس حریر
عدل را استوار کاری داد	ملک را بر خود استواری داد
برگهائی کزان درخت آورد	راحت رنجهای سخت آورد
وقت وقت از برای دفع گزند	تاختی سوی آن درخت بلند
(همان)	

در این داستان، سایه زشتی و پلیدی و بدخواهی، در وجود یک شخص نشان داده می‌شود که در نهایت آن سایه، جان صاحب خود را می‌گیرد. در این داستان، نظامی با کنار هم قرار دادن خصایصی مانند حقه‌بازی، شیادی، بی‌رحمی و سوءاستفاده از مهربانی، درصدد است شر و پلیدی را به مخاطبان خود نشان داده و آن‌ها را به دوری از این سایه‌های گمراه‌کننده و دردسرساز فراخواند.

داستان هفتم: داستان جوان عاشق و حوری باغ

در این داستان، نظامی حکایت جوانی محبوب و پاک‌نهادی را نقل می‌کند که صاحب باغ بزرگی است و وقتی وارد باغش می‌شود متوجه حضور حوریانی می‌شود که در باغش به بزم و طرب مشغول‌اند. پاسبان‌های آن حوری‌ها به جوان پیشنهاد می‌دهند که یکی از حوری‌ها را انتخاب کند. جوان در دل پیشنهاد آن‌ها را به دلیل حجب و حیای خود نمی‌پذیرد اما در حد دیدن حوری‌ها با پاسبان‌ها به نزد حوریان می‌رود و با اولین نگاه دزدانه که از روزه‌ای به درون خانه می‌اندازد، واله و شیدا می‌شود و یکی از زیباترین آن‌ها را برای لذت و هم‌خوابگی خود انتخاب می‌کند.

توبه کردم به آشکار و نهان	در پذیرفتم از خدای جهان
که اگر در اجل بود تأخیر	وین شکاری بود شکار پذیر
به حلالش عروس خویش کنم	خدمتش ز آنچه بود بیش کنم
کار بینان که کار او دیدند	از خدا ترسیش بترسیدند
سر نهادند پیش او بر خاک	کافرین بر چنان عقیدت پاک
که درو تخم نیکوئی کارند	وز سرشت بدش نگه دارند
ای بسا رنجه‌ها که رنج نمود	رنج پنداشتند و راحت بود
و ای بسا دردها که بر مردست	همه جان‌دارویی دران دردست
(همان)	

در این جا سایه هوس و شهوت در درون جوان قوت می‌گیرد. اما هر بار که جوان و آن حوری می‌خواهند با هم خلوتی گناه‌آلود داشته باشند، اتفاقی می‌افتد و آن خلوت به هم می‌خورد. در نهایت جوان متوجه اشتباه خود می‌شود و توبه کرده و دختر را به عقد خود درمی‌آورد تا سایه شهوت و هوس را از راه درست تبدیل به لذتی حلال نماید.

خلاصه یافته‌ها

کهن‌الگوی سایه در هفت پیکر		
داستان سیاهپوشان	شهر	زیاده‌خواهی انسان و طمع سیری‌ناپذیرش برای تصاحب هر آن‌چه که مطلوبش واقع می‌شود و ناشکیبایی‌اش برای رسیدن به مقصود و اصرار بیش از حد برای رسیدن و طلب کردن هر آنچه که می‌خواهد، است.
داستان کنیزک زرد رو	داستان	سایه زودباوری و بلاهت که بعد از گفتگوی صمیمانه و صادقانه، نه تنها این سایه از بین می‌رود بلکه ترس و اضطراب ناشی از باور به سخن ساحران (رسیدن گزند از همسر بعد از ازدواج)، هم از بین رفته و کنیزک و حاکم سال‌های سال در کنار هم زندگی می‌کنند.

بررسی کهن‌الگوی سایه یونگ در هفت پیکر نظامی

کهن‌الگوی سایه در هفت پیکر		
داستان بشر و ملیخا	بشر با پذیرش سایه (هوس و عشقی حرام) و تلاش برای رفع آن به نجات و وصال زن دلخواه خود می‌رسد اما ملیخا با سایه غرور و بددلی خود همراه می‌شود و در نهایت در چاه بدذاتی و خودپسندی خود غرق می‌شود.	نام داستان‌ها
داستان بانوی حصار	سایه در واقع نابلدی و ناآگاهی انسان است و پای در راه پرخطر نهادن بدون دانش و آگاهی از خطرات احتمالی آن راه و اندیشه کردن برای رفع آن خطرات.	
داستان ماهان و سرزمین دیوها	ماهان با تلاش و همت خود، خود را از چاه ظلمتی که با سایه زودباوری و طمع در آن گرفتار کرده بود، نجات می‌دهد اما بار دیگر اسیر طمع و هوش شده، توصیه پیر دانا را فراموش می‌کند.	
داستان داستان خیر و شر	سایه شر به صورت کاملاً شفاف و صریح در قالب فردی که افکار شریانه در سر دارد و موجبات رنج و عذاب دیگران می‌شود، به تصویر کشیده شده است. در مقابل خیر که انسان پاک‌نهادی است، ابتدا به دام شر می‌افتد اما نجات یافته و به واسطه ذات خیرخواهانه و قدرشناسی، به مقام پادشاهی می‌رسد و شر به سزای اعمالش می‌رسد.	
داستان داستان جوان عاشق و حوری باغ	در این‌جا سایه هوس و شهوت در درون جوان قوت می‌گیرد. اما هر بار که جوان و آن حوری می‌خواهند با هم خلوتی گناه‌آلود داشته باشند، اتفاقی می‌افتد و آن خلوت به هم می‌خورد. در نهایت جوان متوجه اشتباه خود می‌شود و توبه کرده و دختر را به عقد خود درمی‌آورد تا سایه شهوت و هوس را از راه درست تبدیل به لذتی حلال نماید.	

۵- بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که سایه در هفت پیکر نظامی با خصلت‌هایی مانند زودباوری، حرص و طمع، شهوت و میل به رابطه خارج از ازدواج با زنان، غرور و خودبزرگ بینی و تکبر، نمود پیدا کرده است. نظامی راه خلاص از این صفات بد (سایه) را در تفکر و گفتگو و صداقت (داستان دوم)، پرهیزگاری و فروتنی (داستان بشر و ملیخا)، کسب علم و دانش (داستان بانوی حصار)، پاک‌ی و حسن‌نیت و توبه (داستان ماهان و دیوان)، پاک‌نهادی (داستان خیر و شر) و پذیرش خطا و توبه (داستان هفتم)، معرفی می‌کند.

در منظومه هفت پیکر، افرادی مانند پیر دانا، کنیز چینی که زنی صاحب جمال و کمال است، دختر چوپان و پدرش، به‌عنوان راهنما و همراهی قابل اعتماد برای عبور از دسیسه‌های دیوان، ساحران و هواهای نفسانی، نشان داده شده‌اند. این افراد با دادن آگاهی و بینش (پیر دانا) و یا با مشاوره و گفتگوی صمیمانه و صادقانه (کنیز چینی)، قهرمان داستان را در عبور از سایه و رسیدن به نجات و رستگاری و وصال یاری می‌کنند. تمام قهرمانان هفت داستان، افرادی درست‌کردار و در ظاهر امین و پاک‌نهاد بودند. اما در بزنگاه‌های زندگی پای آن‌ها لغزید و گرفتار بلا و مصیبت شدند. نظامی در این منظومه با نشان دادن امکان خطا و لرزش برای همه افراد، حتی افراد با خصایص انسانی مثبت، نشان می‌دهد که در نهایت این افراد به دلیل همان ذات نیکویی که دارند، بر سایه خود فایز آمده و از خطایی که کرده‌اند و بلایی که در آن گرفتار شدند، نجات پیدا می‌کنند.

سایه (هوس و عشقی حرام) و تلاش برای رفع آن به نجات و وصال زن دلخواه خود در مقابل سایه غرور و بددلی که فرجام آن در چاه بدذاتی و خودپسندی غرق شدن است. سایه نابلدی و ناآگاهی انسان است و پای در راه پرخطر نهادن بدون دانش و آگاهی از خطرات احتمالی آن راه و اندیشه کردن برای رفع آن خطرات. با تلاش و همت، خود را از چاه ظلمت سایه زودباوری و طمع، نجات دادن گرفتاری دوباره به خاطر اسیر طمع و هوش شدن و فراموشی توصیه پیر دانا. سایه شر به صورت کاملاً شفاف و صریح در قالب فردی که افکار شریانه که موجبات رنج و عذاب دیگران می‌شود. سایه هوس و شهوت در درون قوت می‌گیرد اما با توبه و همراهی زنی نیکوخال رهایی از این سایه حاصل می‌شود.

بر اساس نتایج این پژوهش، یافته‌های پژوهش شهرباری (۱۴۰۱)، مبنی بر اینکه، «کهن‌الگوهای نقاب، سایه، آنیما، آنیموس، مادر، پیر و قهرمان، قابلیت انطباق کامل با شخصیت‌های ابومسلم نامه و قران حبشی را داراست»، قابل رد یا تأیید نیست. نتایج پژوهش، یافته‌های پژوهش مرادی ده‌گلی (۱۳۹۹)، مبنی بر اینکه، «نمود مثبت کهن‌الگوها باعث تجربه معنوی شخص و رسیدن او به کمال می‌شوند و نمود منفی کهن‌الگوها باعث فرافکنی و اختلال در فرایند رشد و کمال می‌شوند»، مورد تأیید قرار می‌گیرد.

یافته‌های مطالعه هژبر لاکه و همکاران (۱۳۹۸)، که نشان می‌دهد «شاعر با وجود تأکید بر اصول پست‌مدرنیسم، باز در چارچوب قالب‌های ضمیر ناخودآگاه جمعی قرار گرفته و مجبور به پیروی از ساختارهای نشانه‌گذاری شده کهن‌الگوهاست. در این میان کهن‌الگوی سایه، قدرت محکم‌تری در شخصیت شاعر دارد. او بر گره‌خوردگی سایه و تاریکی و بر ویژگی سکوت و یاریگری آنیما بیشتر از سایر جلوه‌ها پرداخته است. مهدی موسوی، نمادهای پنجره، جلاد، دایره، دراکولا، آسمان تار و قصاب را به نمادهای معمول سایه افزوده و برای آنیما نیز از نشانه‌های مرسوم معشوق، صبح، مادر، همسر، دریا، ابر و نور بهره برده است»، قابل رد یا تأیید با دستاوردهای این پژوهش نیست.

نتایج یافته‌های ترکمانی باراندوزی (۱۳۹۷)، که نشان می‌دهد «که «بشر» که به پرهیزکاری شهرت یافته است چگونه در سفری روحانی با سایه خود آشنا می‌شود و پس از مرگ نمادین سایه، به فرایند فردیت یا همان تکامل و خوشبختی نمادین دست می‌یابد. در این داستان نظامی، می‌تواند به‌وضوح نمایانگر کهن‌الگوهای روان‌شناسی تحلیلی یونگ باشد؛ بشر در این داستان شخصیتی است که با وارد شدن تلنگری به سفر روحانی روی می‌آورد. این سفر در واقع سفری است به اعماق درون بشر و کشف لایه‌های وجودی خویش که می‌توان آن را این‌گونه نشان داد، زن زیبارو، کهن‌الگوی آنیمای بشر است که در همان اولین لحظه‌ای که خود را نشان می‌دهد، باعث بروز صفات بد در وجود بشر می‌شود صفاتی همانند بی‌قراری و ناشکیبایی»، منطبق با یافته‌های این پژوهش است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

کلید مراحل این پژوهش به صورت مشترک توسط نویسندگان انجام شده است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

اسمعیلی پور، مریم؛ محمدی، علی (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی کهن‌الگوی سایه در آراء یونگ و رد پای آن در غزل‌های مولانا. *مطالعات عرفانی*، ۱۹: ۲۸-۵.

اسنودن، روث (۱۳۹۳). *مفاهیم کلیدی یونگ*. ترجمه: افسانه شیخ‌الاسلام زاده، تهران: عطایی.

بیلسکر، ریچارد (۱۴۰۱). *اندیشه یونگ*. ترجمه: حسین پاینده، تهران: آشیان.

پالمر، مایکل (۱۳۹۵). *فروید، یونگ و دین*. ترجمه محمد دهگان‌پور و غلامرضا محمدی، تهران: رشد.

ترکمانی باراندوزی، وجیهه (۱۳۹۷). بررسی و تطبیق کهن‌الگوی سایه با داستان «بشر پرهیزکار» از هفت پیکر نظامی. *بهارستان سخن*، (۴۱)، ۶۰-۴۷.

جمشیدی، رضا (۱۴۰۱). بررسی و تحلیل مبانی نظری و نقد عملی کهن‌الگوهای غنائی در ادب فارسی، رساله دکتری، رشته زبان و ادبیات فارسی - ادبیات غنائی، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

ستاری، جلال (۱۳۹۴). *اسطوره در جهان امروز*. تهران: مرکز.

شمیسا، سیروس (۱۳۸۳). *داستان یک روح*. تهران: فردوس.

شمیسا، سیروس (۱۴۰۱). *نقد ادبی*. تهران: میترا.

- شهریاری، لیلا (۱۴۰۱). تحلیل و بررسی کهن‌الگوهای یونگ و کمپبل در آثار طرسوسی (ابومسلم نامه و قران حبشی)، پایان‌نامه دکتری، رشته زبان و ادبیات فارسی - ادبیات محض، دانشگاه تبریز، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی.
- شولتز، دوان پی؛ شولتز، سیدنی آلن (۱۳۹۳). *تاریخ روان‌شناسی نوین*. علی‌اکبر سیف و دیگران، تهران: دوران.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۴۰۰). *تاریخ ادبیات در ایران*. تهران: فردوس.
- عرب خزائلی، علی (۱۳۹۹). بررسی تلمیح کهن‌الگوهای آنیما، آمیوس، قهرمان در آثار چهار شاعر معاصر (سیاوش کسرائی، منوچهر آتشی، سیمین بهبهانی و هوشنگ ابتهاج)، پایان‌نامه دکتری، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
- کریمی، یوسف (۱۳۹۹). *روان‌شناسی شخصیت*. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- کمپبل جوزف (۱۳۹۲). *قهرمان هزارچهره*. ترجمه شادی خسروپناه، مشهد: گل آفتاب.
- محمد سقلی، آنه (۱۳۹۹). نقاب و سایه از دیدگاه کارل یونگ در اشعار محمد عفیفی مطر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته زبان و ادبیات خارجی - زبان و ادبیات عرب، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
- مرادی ده گلی، رویا (۱۳۹۹). نمود کهن‌الگوها در قصه‌های ایرانی انجوی شیرازی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- مشتاق مهر، رحمان و زینال‌زاده، حمیده (۱۳۹۴). نگاهی به منظومه هفت پیکر نظامی. *مجموعه مقاله‌های دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی*، دانشگاه محقق اردبیلی.
- مصطفی، صابر (۱۳۹۹). بررسی و تحلیل ادبی - روان‌شناختی کهن‌الگوها در اشعار مهرداد اوستا و فریدون توللی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته ادبیات و زبان فارسی، دانشگاه ارومیه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- موسوی، سیدکاظم؛ خسروی، اشرف (۱۳۸۷). کشمکش سایه و خودآگاه در داستان خیر و شر نظامی. *مجله زبان و ادبیات فارسی*، ۶۲: ۱۱۱-۹۳.
- نظامی (۱۴۰۱). *هفت پیکر*. حسن وحید دستگردی و سعید حمیدیان، تهران: قطره.
- نیکنای، پیمان؛ یوسفی پور کرمانی، پوران (۱۳۹۸). *معشوق تعالی بخش در گنبد سبز هفت پیکر*. *فصلنامه علمی-تخصصی مطالعات زبان و ادبیات غنایی گروه زبان و ادبیات فارسی*، ۹ (۳۰)، ۹۳-۸۳.
- هاشمی‌نژاد، سید محمدحسین؛ خیرخواه، سعید؛ اتونی، بهروز (۱۴۰۱). کهن‌الگوی سایه در بوستان سعدی: با تاکید بر نسخه مصور بوستان سعدی محفوظ در موزه چسترسیتی لندن. *هنر اسلامی*، ۹ (۴۶)، ۴۸۹-۴۷۰.
- هژبر لاکه، سکینه؛ جلیلی کهنه‌شهری، خسرو؛ نظری و چروده، احمدرضا (۲۰۲۱). سایه سنگین کهن‌الگوی سایه بر سر شعر پست‌مدرن. *ادبیات پارسی معاصر*، ۱۳ (۱)،
- ولک، رنه؛ وارن، اوستین (۱۳۹۵). *نظریه ادبیات*. مترجم پرویز مهاجر، تهران: نیلوفر.
- یونگ، کارل گوستاو (۱۳۹۵). *انسان و سمبل‌هایش*. مترجم محمود سلطانیه، تهران: جامی.
- یونگ، کارل گوستاو (۱۳۹۵). *روان‌شناسی ضمیر ناخودآگاه*. مترجم، محمد علی امیری، تهران: علمی فرهنگی.

References

- Kouchaki, M., Jalali, V., & Reesi Sistani, R. (2022). Father/Daughter Archetypal Construction in Selected Poems of Sylvia Plath, Anne Sexton, and Forough Farrokhzad: Jungian Approach. *International Journal of Language and Translation Research*, 2(4), pp. 41-55.
- Orsatti, P. (2006). "Kosrow o Širin and its Imitations," at *Encyclopaedia Iranica Online*, available at www.iranicaonline.org.
- Quirós-García, E. (2021). Classical Elements of Nature in Galway Kinnell's *The Book of Nightmares*. *Revista Espiga*, 20 (40).
- Şeyhi, Sinan (2011). In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved from <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/537283/Sinan-Seyhi> "Hüsrev ü Şirin ("Khosrow and Shirin"). Inspired by the work of the same name by the great Persian poet Neẓāmī (d. 1209)".
- Ullah Khan, Imdad. (2021). Archetypes and Creative Imagination in 'Ode to Psyche': A Jungian Analysis, *Linguistics and Literature Review*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3819595>.